

9. Законотворча діяльність за період 1–7 сесій III скликання Верховної Ради України / Фракція Народного Руху України. — К., 2001. — 28 квітня. — 16 с.
10. Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд. : М. Косів, Я. Кендзьор]. — К., 1999. — 55 с.
11. Це була нова спроба осудити В'ячеслава Чорновола / [упоряд., ст. : Лілія Григорович, Ю. Ключковський]. — К. : УАБ, 1999. — 19 с.

Анотації

Овсиенко С. Л., Мардаренко О. В. Архивные и опубликованные документы и материалы как источник при изучении деятельности Народного Руха Украины в условиях внутрипартийного кризиса (1997–2002 гг.).

В статье анализируются и исследуются две группы источников, которые помогают всесторонне отобразить поставленные в работе аспекты вышеуказанной проблемы.

Ovsienko S. L., Mardarenko O. V. Archival and published documents and materials as a source of NRU activity investigation in conditions of the crisis in the party (1997–2002).

The author analyzes two kinds of sources that help to reflect the problems above said.

В. П. Яремчук

ЯК ВІДБУВАЛАСЯ ВЗАЄМОДІЯ МІЖ НАЙВИЩИМИ ПАРТІЙНИМИ ФУНКЦІОНЕРАМИ ТА УКРАЇНСЬКОЮ РАДЯНСЬКОЮ ІСТОРИОГРАФІЄЮ

Ключові слова: радянська Україна, українська радянська історіографія, українські історики, кремлівські ідеологи.

Ключевые слова: советская Украина, украинская советская историография, украинские историки, кремлевские идеологи.

Key words: Soviet Ukraine, Ukrainian soviet historiography, Ukrainian historians, Kremlin ideologists.

На сьогоднішній день опубліковано десятки ґрунтовних праць з ділянки соціальної історії радянської історіографії, у тому числі й присвячених її «українському» сегменту, завдяки яким з'ясовано історію підпорядкування історичної науки в Радянському Союзі запитам більшовицького режиму та долі окре-

мих учених*. Аксиоматичною стала теза про тісну взаємодію між владою на історичною наукою в СРСР і про те, що радянські історики — це завжди науковці у політичному контексті. Запровадження в науковий обіг досить значного конкретного історіографічного матеріалу про функціонування української радянської історіографії дає підстави для теоретичних рефлексій про цей феномен. Мета, яку ставлю у цій статті — артикулювати та охарактеризувати головні способи (модуси) взаємодії між владою та історичною наукою в радянській Україні. Це питання важливе з огляду на все ще відкриту проблему про сутність українського радянського історіописання. Сучасні дослідники по-різному відповідають як на питання про те, який фактор вирішальним чином впливав на зміст праць українських радянських істориків: політика і політичні міркування чи все-таки наукові пропозиції істориків, так і на питання про співвідношення ролей істориків та ідеологів союзного центру та республіки у творенні українського радянського історичного нарративу. Зазначу, що під українською радянською історіографією розумію процес розвитку історичної науки в радянській Україні у період 1930–1980-х років, коли історіописання в республіці власне й визначалось тісною взаємодією між політикою та історією.

В історії української радянської історіографії можна виокремити кілька способів взаємодії між владою та наукою. Значна частина текстів читаються як віддзеркалення останніх рішень вищих партійних функціонерів, тобто тут історія виступає інструментом політики і не більше. Можна навести безліч прикладів, коли радянська історіографія чинила, як зауважив колись добре обізнаний з реаліями праці вченого-історика в умовах сталінського режиму Олександр Оглоблін, відповідно до українського прислів'я: «Скачи, враже, як пан каже» [5, с. 170], а історики перетворювались в умовах тотального політичного нагляду, за висловлюванням того ж таки О. Оглобліна, на «історіографічних роботів» [6, с. 23]. Такий підхід зі зрозумілих причин простежується передусім в текстах пред-

* В останні роки світ побачили ґрунтовні праці, у яких викладено як загальні обставини співіснування політики та історичної науки в УРСР [див.: 1; 2], так і показано складні життєві траєкторії помітних представників української радянської історіографії в умовах політико-ідеологічного пресингу [див.: 3; 4 та ін].

ставників «історико-партійної науки», які в Україні займалися переважно історією комуністичної партії республіки («бойового загону КПРС»), та істориків, що вивчали історію сучасності (в радянській термінології — новітнього часу). Якщо намагати пов'язати інструменталістське бачення радянської історіографії з ширшим дослідницьким простором, то воно корелюється з поглядами представників «школи тоталітаризму», яка презентує дещо «старомодний», але все ще впливовий напрямок досліджень історії Радянського Союзу.

Можна розглядати українське радянське історіописання і як таке, яке не тільки потерпало від політичного втручання, але й саме поважно впливало на вироблення ідеологічного супроводу політичних рішень в царині політики пам'яті. Існує достатньо фактологічних підтверджень активної участі радянських істориків, включаючи й істориків радянської України, в прийнятті ідеологічних аргументів для державних рішень. Одним із найбільш відомих з таких є, напевне, робота цілої групи українських вчених та їхніх московських колег над укладанням «Тез про воз'єднання України з Росією», «схвалених» ЦК КПРС і опублікованих на початку 1954 р. [1, с. 256–257]. Не є секретом і участь українських гуманітаріїв, в тім числі й істориків, у підготовці книги П. Шелеста «Україна наша Радянська» (К., 1970), яка вважалася на зламі 1960–1970-х рр. вираженням офіційної позиції щодо тлумачення українського минулого [2, с. 90–92]. Такий кут зору на «кооперацію» між владою та наукою в українській радянській історіографії когерентний з ідеями представників т. зв. ревізійністської школи, що виступає з критикою «догматизму» істориків, які розглядають радянську суспільно-політичну систему в категоріях незмінного тоталітаризму і диктату Кремля щодо суспільства Радянського Союзу.

Близьким до зазначеного вище є такий модус, як формування істориками проблемного поля для використання його політиками, тобто коли саме люди влади наповнювали історичний матеріал, який «постачався» для них істориками, вигідними для них трактуваннями. У випадку історичної науки УРСР слід згадати яскравий приклад саме такої поведінки вчених, як залучення співробітників Інституту археології АН УРСР у 1970-ті — на початку 1980-х рр. до проекту обґрунтування

т. зв. 1500-річного ювілею столиці радянської України. Тоді українські археологи віднайшли на Старокиївській горі докази існування там поселення останньої чверті V ст., а українські партійні ідеологи наповнили це відкриття ідеологізованим змістом, що мав доводити високу цивілізованість братерських східнослов'янських народів вже в сиву давнину і викрити «нікчемність домислів буржуазних, маоїстських та інших фальсифікаторів історії, які намагаються принизити роль і рівень культури східних слов'ян, їх значення в розвитку світової цивілізації» [7, арк. 8].

Можна говорити також про радянську, й українську радянську зокрема, історіографію в тих її сегментах, які не були пов'язані безпосередньо з кон'юктурою сучасного їм політичного процесу, як про автономну, хоча й політизовану науку, яка зазнавала тиску політики та партійних функціонерів, проте порівняно успішно боронила свою «територію», зберігаючи значною мірою академічний характер. На мою думку, вельми успішною в цьому сенсі була діяльність кола дослідників ранньомодерної історії України з наголосом на джерелознавстві, що гуртувалися навколо професора Миколи Ковальського у Дніпропетровському університеті, яку в сучасній історіографії окреслюють як школу М. Ковальського й історія активності якої в часи найбільш несприятливі для такого роду українознавчих гуманітарних досліджень ще чекає на серйозні спеціальні студії. Принагідно слід відзначити, що в українській історичній науці 1930–1980-х рр. прикладів історії, відносно вільної від політики, вдається відшукати значно менше, ніж в російській радянській історичній науці. Причин для такої ситуації було декілька, проте визначальним тут був вищий рівень ідеологічного контролю над творчістю українських вчених, яких тестували не лише на предмет узгодження їхніх текстів з загальним курсом Кремля, але насамперед стежили за дотриманням у них актуальних гасел національної політики*.

Проте, за можливості різних моделей взаємин між владою та вченими, одна річ у мене не викликає сумнівів: найважли-

* Натомість, мені не відомо, що хоча б одного російського історика репресували чи цькували у період 1930–1980-х років за «російський великодержавний шовінізм», хоча гасло про потребу його поборювати ніколи офіційно не було вилучено з радянського ідеологічного дискурсу.

віші (чи, іншими словами, рамкові) офіційні твердження про українську історію (як, звичайно, й про те, що називалося «історією СРСР» чи про історію будь якої іншої етнічної чи іншої спільності Радянського Союзу), які здобували вираження в офіційній політиці пам'яті та в працях істориків, встановлювалися людьми влади, а не інтелектуалами. Переконливим доказом для такої тези бачу факт відсутності у «наукових» історичних текстах синтетичного характеру доби 1930 — середини 1980-х рр. (узагальненнях, підручниках, енциклопедіях) хоча б однієї інтерпретації, яка би суперечила рамковим історичним уявленням того часу, коли були в обігу такі праці. А такі праці завжди виходили великими накладками, тобто були розрахованими на масового читача і завжди писалися провідними вченими (що надавало їм «презумпцію авторитетності» [8, с. 13]), себто були стрижневими для пропагування радянського історичного нарративу у публічному просторі. Зазначене, а також добре відомий факт постійного безпосереднього контролю відповідальних ідеологічних функціонерів над написанням історичних синтезів вченими-істориками в радянській Україні зайвий раз підтверджує висловлювану вже в літературі думку про те, що призначення узагальнень в радянській гуманітаристиці полягало у тому, щоб закріплювати «правильну» ідеологічну лінію, утверджувати офіційне бачення історичних подій, витворювати один загальний і тотальний образ історії [8; 9, с. 359–360].

Таким чином, українським радянським історикам, які, як і в будь-якій іншій союзній республіці, були відповідальними за «правильне» вивчення і написання текстів з історії їхньої республіки, фактично відводилася роль «чорноробів ерудиції» (якщо використати знану метафору Марка Блока), які підбирали ретроспективну аргументацію для постулатів, які виголошувалися найвищим партійними функціонерами, та виконували роль посередників між творцями ідеологічних гасел та аудиторією споживачів історичної інформації. Поза тим, вони могли дозволити собі фрондувати, але в колі таких проблем та тем, розробка яких не загрожувала радянським рамковим історичним уявленням, і така фронда завжди відбувалася з відома Кремля. Приміром, в роки німецько-радянської війни задля загравання з національними почуттями українців заохочувалася героїзація Данила Галицького чи Петра Сагайдачного, але ніх-

то не ставив під сумнів провідну вже на той час ідею офіційної політики пам'яті про вікові історичні зв'язки між українським та російським народами, а також керівну роль росіян в історії українського та інших неросійських етносів СРСР [1, с. 59–61, 75 та ін.]. В добу початків брежнєвсько-сусловського режиму, який не відразу наважився на реалізацію нівеляційного курсу в національній політиці, та водночас керівництва республікою козакофіла та провідника поміркованої лінії в національній сфері Петра Шелеста існувала можливість вивчати ідеологічно нейтральне козацтво, наголошувати, не порушуючи існуючого канону, в основі своїй російськоцентричного, на певній політичній та культурній самобутності українського народу [10].

Важливою обставиною, що впливала на взаємини між владою та наукою в українській радянській історіографії, було те, що рамкові ідеї політики пам'яті в Україні починаючи з 1930-х рр. творились завжди Кремлем (певна річ, що тут ідеться не тільки про радянську політичну верхівку, але й про представників радянського інтелектуального істеблішменту, насамперед про провідних московських та ленінградських істориків, які також взаємодіяли з кремлівськими ідеологами) і ніколи українською республіканською партійною та науковою елітою. На такий висновок наштовхує відсутність якихось самостійних рішень республіканського політичного керівництва чи запроваджених в дозволений обіг ініціатив інтелектуалів республіки в царині ставлення до минулого, які б знаходилися поза контекстом політики пам'яті союзного керівництва. Поза тим, звичайно, що Москва інколи могла з тактичних міркувань дозволити найвищим посадовцям та провідним вченим і діячам культури УРСР нібито самостійну гру на полі національної історичної спадщини. Однак, по-перше, це робилося тільки тоді, коли така поведінка не суперечила стратегічним проектам Кремля, зокрема, й проекту побудови спільної радянської ідентичності та його історіографічної підпори — великого наративу спільної історії народів СРСР. По-друге, «московські бояри» завжди контролювали процес залучення українців до вироблення офіційного бачення їхнього минулого, вдаючись, в разі необхідності, до показово жорстких методів дисциплінування, як це сталося під час ідеологічних кампаній післявоєнних (цькування науковців Інституту історії України АН УРСР, які були авто-

рами опублікованих під час війни цілком лояльних та адекватних ідеологічній ситуації тих років узагальнень з українського минулого) та 1972–1973 рр. (тоді на цапа-відбувала було призначено керівника республіки П. Шелеста, який дозволив собі невинні репліки про її (республіки) історичну специфіку, які в умовах посилення репресивних методів національної політики в радянській Україні початку 1970-х рр. тягнули ледь не на ідеологічний кримінал).

Таким чином, взаємодія поміж кремлівським режимом, його українською адміністрацією та українськими істориками набувала різних форм. Проте в іграх політиків та істориків з минулим зажди, навіть у відносно сприятливі для плекання українського патріотизму періоди радянської історії 1930 — середини 1980-х рр., провідні історичні ідеї та межі дозволених вольностей для українських істориків формулювались саме московськими ідеологами, а не їхніми київськими колегами чи представниками українського радянського історіографічного бомонду.

Джерела та література

1. Єкельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві/ С. Єкельчик. — К.: Критика, 2008. — 303 с.
2. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби/ В. Яремчук. — Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. — 526 с.
3. Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття/ А. Портнов. — К.: Критика, 2011. — 237 с.
4. Юсов С. Історик Володимир Голобуцький (1903–1993): Життя, наукова і педагогічна діяльність/ С. Юсов. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 336 с.
5. Оглоблин О. Академічна свобода й історична наука в СРСР/ О. Оглоблин// Український історик. — 1997. — № 1/№ 4. — С. 165–175.
6. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію/ О. Оглоблин. — Нью-Йорк: ООЧСУ, 1963. — 87 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. 1679. — 104 арк.
8. Грабович Г. Літературне історіописання та його контексти/ Г. Грабович// Критика. — 2001. — Ч. 12. — С. 11–15.
9. Калакура Я. Українська історіографія/ Я. Калакура. — К.: Генеза, 2004. — 497 с.
10. Яремчук В. П. Історична наука в УРСР у «добу Шелеста»/ В. П. Яремчук // Український історичний журнал. — 2008. — № 3. — С. 149–162.

Анотації

Яремчук В. П. Как осуществлялось взаимодействие между высшими партийными функционерами и украинской советской историографией.

В статье показаны основные формы взаимодействия между властью и исторической наукой в советской Украине периода 1930–1980-х гг. Сделан вывод, что главные акценты видения украинскими историками прошлого определялись кремлевскими идеологами, а не высшими партийными функционерами или ведущими историками республики.

Yaremchuk V. P. How interaction between the Ukrainian Soviet historiography and highest party functionaries was realized.

The main ways of interaction between the authorities and the historical science in the Soviet Ukraine in 1930s-1980s have been presented in the article. It has been concluded that the determining emphases in the Ukrainian historians' views of the past were defined by the Kremlin ideologists and not by the highest party functionaries or leading official historians of the republic.

І. І. Ярмошик

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИМИ АВТОРАМИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ НА ВОЛИНІ

Ключові слова: Волинь, польські дослідники, освітні процеси.

Ключевые слова: Волинь. Польские исследователи, образовательные процессы.

Key words: Volyn, Polish researchers, educational processes.

Праці польських авторів, у яких досліджуються освітні процеси на Волині, можна розділити на дві групи. До першої віднесемо ті, у яких розглянуто функціонування початкових навчальних закладів у регіоні, переважно при католицьких та базилянських (уніатських) монастирях і меншою мірою світських. До другої — ті, де вивчається історія Волинської гімназії/ліцею як найбільшого навчального закладу Волині першої третини ХІХ ст. Такий поділ є досить умовним, оскільки навчальні процеси у регіоні розвивалися в єдиному контексті суспільно-політичних та економічних умов. Дослідницькі роботи як першої, так і другої групи почали з'являтися іще у